

HET MEISJE, DE KAT EN HET BOS

Mala Kacenberg

Het meisje, de kat en het bos

Uit het Engels vertaald door Els van Son

the house of books

Deze uitgave is tot stand gekomen in overeenkomst met de kinderen van Mala Kacenberg.

Oorspronkelijke titel: *Mala's Cat*

Oorspronkelijk uitgegeven door: Michael Joseph, een imprint van Penguin Books, een divisie van Penguin Random House, Londen 2022

© Mala Kacenberg, 1995

© Vertaling uit het Engels: Els van Son, 2021

© Nederlandse uitgave: The House of Books, Amsterdam 2022

© Omslagillustratie: Anna Morrison

Omslagontwerp Nederlandse uitgave: Margo Togni, Renkum

Typografie: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 90 443 6337 1

ISBN 978 90 443 6338 8 (e-book)

NUR 402

www.thehouseofbooks.com

www.overamstel.com

OVERAMSTEL

uitgevers

The House of Books is een imprint van Overamstel uitgevers bv

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Ter nagedachtenis aan:

mijn geliefde ouders Yitzchak en Frimchy Szorer en mijn groot-ouders, die me samen voldoende religieuze kennis bijbrachten om me de oorlog door te laten komen;

mijn oudere zus Balla, die ik aanbad en die ik altijd als een voorbeeld beschouwde;

mijn enige broer Yechiel Gershon, die vlak voor mijn ogen wreed werd vermoord;

mijn jongere zusje Esther, zo slim en volwassen, die pas dertien jaar oud was toen ze, net zoals mijn broer, wreed werd vermoord;

mijn lieve kleine zusjes Kresele en Surele, zo stralend als hun gouden lokken – en veel te jong om te begrijpen wat er aan de hand was – voor wie ik elke dag om eten bedelde;

mijn jongere zusjes Freidele en Devoirele, die heel jong overleden, zelfs nog voordat de verwoestende oorlog was begonnen;

mijn dierbare ooms, tantes, neven en nichten en talloze vrienden en vriendinnen, wier verlies ik altijd bij me zal dragen en wier liefde ik me altijd zal herinneren;

de zes miljoen Joodse martelaren die wreed door de Duitsers werden vermoord.

Opgedragen aan:

mijn geliefde echtgenoot, voor zijn aanmoediging en uithoudingsvermogen bij het delen van de last van mijn tragische verleden, voor zijn geduld en begrip terwijl ik deze pijnlijke herinneringen op schrift stelde en met wie ik samen, met Hasjems hulp, een prachtig Joods gezin heb mogen opbouwen;

onze fantastische kinderen en kleinkinderen –
dat zij de toorts van hun erfgoed mogen doorgeven.

Amen

Inhoud

Voorwoord	II
-----------	----

BOEK EEN

Vlucht

1	De rivier stroomt vredig	17
2	Vreemde lessen op school	22
3	Een andere leerschool	25
4	De zomer verandert in oorlog	30
5	Een ander soort soldaat	33
6	Mijn beschermer was een engel	42
7	Een duister plan	46
8	Een jonge kostwinner	52
9	De mannen vrijkopen	58

BOEK TWEE

Verscholen in het woud

10	Vaarwel familie, vaarwel kindertijd	65
11	Tante Aniela	74
12	Het bos en de partizanen	83
13	De overlevenden in Tarnogród	91
14	De rivier en het vlot	95
15	De laatste ronde	104
16	Uitstel met de Gromyka's	114

17	Een laatste blik op Tarnogród	122
18	De tewerkstelling	128
19	Een confrontatie met Zosia	141

BOEK DRIE

Te midden van de vijand

20	Alias Stefania	153
21	Brieven van thuis	166
22	Wantrouwen	174
23	De militaire politie te slim af	188
24	Glimpen van hoop	192
25	Gedeelde geheimen	203
26	Een Joodse soldaat	210
27	Mijn naam is Mala Szorer	215

BOEK VIER

Terugkeer naar Polen

28	Achtervolgd door problemen	229
29	De soldaat Sanford	246
30	De jesjieve	252
31	De meisjes in Dom Mondziejowski	254
32	De laatste vlucht	256

BOEK VIJF

Een nieuw leven

33	Reis naar Engeland	263
34	Zoeken naar verwanten	273
35	Een sjdoech (Joods systeem van koppelen)	278

Voorwoord

Ik was pas twaalfenhalf jaar oud toen de schaduw van het Derde Rijk over Europa neerdaalde. Toen de nachtmerrie van de Duitse invasie van mijn weerloze land begon, was ik meer bezig met mijn schoolboeken, familie en vrienden dan met de gevolgen van de oorlog. Ik kon me in de verste verte niet voorstellen welke verschrikkingen ons al snel zouden wachten.

Van nature was ik een tevreden kind en ik heb enorm van de eerste jaren van mijn leven genoten. In die zonnige dagen van mijn kindertijd werd ik door mijn ouders afgeschermd van alle afgrijselijkheden en wist ik niet welke catastrofe het Joodse volk en mijn familie zou overkomen.

De tijd die sinds die afschuwelijke dagen is gepasseerd, vervaagt de beelden van hoe diep de mensheid kan zinken niet. Ze blijven onuitwisbaar en wreed in mijn geheugen geprent. En desondanks moet ik, wegens de enormiteit ervan, de misdaden uit het midden van de twintigste eeuw vastleggen zoals ik, Mala Szorer, die heb meegemaakt.

Ik weet dat veel mensen zich zullen afvragen waarom ik plotseling heb besloten dit boek te schrijven. Tegen hen zou ik willen zeggen dat ik vele slapeloze nachten heb doorgemaakt. En terwijl ik tussen waken en slapen zweef, schreeuw ik het dan uit: 'Lieve papa en mama. Ik kom eindelijk terug naar huis. Naar jullie. Ik wil jullie allemaal nog een keer zien in ons gezellige huisje, met de rivier die vlakbij vredig stroomt en de witte kiezeltes op de oevers waarmee ik urenlang plezier had toen ik klein was. Ik verlang ernaar om de

groene velden achter ons huis nog eens te zien, waar we met zijn allen lange wandelingen maakten. Nodig alstublieft al mijn dierbare vrienden en vriendinnen uit en maak er een groot feest van, mama, omdat ik naar huis kom om jullie het afgrijselijkste verhaal te vertellen over hoe ik, bij vele gelegenheden, de dood wonderbaarlijk wist te omzeilen en over de eenzaamheid die me jarenlang heeft gekweld.’

Dan roept een overbekende stem me vanuit de hemel toe: ‘Ga Tarnogród niet binnen, mijn lieve kind. Er is daar niemand meer die naar je zal luisteren.’ Met een plotselinge huivering in mijn hart schrik ik op uit dat prachtige visioen, uit die nachtmerrie. Als ik goed wakker ben, herinner ik me alles en besluit ik mijn verhaal op te schrijven, niet alleen voor mijn geliefde, uitgeroeide familie en vrienden, maar voor de hele wereld, zodat die mijn verhaal ook kent en de herinneringen aan die afgrijselijke gebeurtenissen niet verdwijnen als bladeren in de herfst.

Tarnogród. Toen de onberispelijke laarzen van de nazisoldaten de vrede rust van dat stadje op het Poolse platteland vertraptten, zou mijn leven al gauw drastisch en onherroepelijk veranderen. Ik zou van de warme boezem van mijn grootouders, ouders, broer en zusjes weggerukt worden en in mijn eentje moeten zien te overleven in een steeds vijandiger wereld.

Al snel werden mijn familie en ik overrompeld door de gebeurtenissen en begon de systematische vernietiging van het Joodse volk in Polen. De weerzinwekkende omstandigheden waarin mijn volk moest lijden en het zwijgen van de ‘geciviliseerde’ wereld over het kwaad dat zich voor hun ogen afspeelde, zijn in mijn geheugen geëtst als een vergeelde, beduimelde foto, een beeld van het afschuwwekkendste hoofdstuk uit de geschiedenis van de mensheid: de Holocaust. Er is een oud gezegde: ‘Anderen vrezen wat de toekomst brengt, maar ik moet de wereld vertellen wat er gisteren is gebeurd.’ Mijn verhaal mag gefantaseerd lijken, verzonnen, maar het is allemaal waar. Het is mij allemaal gebeurd in mijn leven, geen

honderd jaar geleden, maar slechts één korte generatie. We zijn het aan de doden verschuldigd om de herinnering aan hen levend te houden door de wereld eraan te herinneren dat dit nooit vergeten mag worden. Want om de toekomst aan te kunnen, moeten we het verleden begrijpen.

BOEK EEN

Vlucht

De rivier stroomt vredig

Ik ben geboren in een streng orthodox joods gezin in Tarnogród, een klein stadje in het hart van Polen, in het woiwodschap (provincie) Lublin. Mijn ouders kregen negen kinderen, van wie er drie al jong stierven aan dysenterie en griep, ziektes waarvoor in die tijd nog geen behandeling bestond. Achteraf gezien blijken ze de geluksvogels, omdat hun de kwellingen en het lijden werden bespaard die voor de rest van ons gezin in het verschiet lagen.

In het begin van de jaren dertig vertrok Yitzchak Szorer, mijn vader, naar Uruguay voor zaken. Het was een harde tijd in Polen en hij was de enige kostwinner in ons gezin. Zijn broers Jacob en Meilich waren al in Uruguay en zij vestigden zich er voorgoed. Op die manier ontsnapten ze aan de gebeurtenissen die het hele gezin waar ik toe behoorde en zes miljoen Joden uitroeiden.

Mijn vader keerde ongeveer twee jaar na zijn vertrek naar Zuid-Amerika weer terug naar Tarnogród, naar mijn moeder en naar ons kinderen, van wie hij niet langer gescheiden kon leven. In het begin had hij gedacht dat hij wel kon settelen in Uruguay, maar hij beseftte al gauw dat het te moeilijk zou zijn om kinderen daar een orthodox religieuze opvoeding te geven, omdat er in die tijd nog geen Joodse

scholen en zelfs geen gevestigde Joodse gemeenschappen waren.

Om ons grote gezin te kunnen onderhouden was mijn vader bij diverse kleine ondernemingen betrokken, maar uiteindelijk stopte hij daarmee om een groothandel in fruit te beginnen. Hij startte met het pachten van een paar fruitboomgaarden aan de rand van ons stadje. Later huurde hij ook van boeren in nabijgelegen dorpen zoals Łukowa en Chmielek en nog een paar andere waarvan ik me de namen niet meer herinner. Hij pachtte de boomgaarden als de bomen nog in bloei stonden, zodat hij kon schatten hoeveel fruit ze zouden dragen. Hij had het maar heel zelden verkeerd. Hoewel we nooit echt rijk waren, wisten we ons te bedruipen door de verdiensten van het fruit en hadden we bovendien genoeg fruit voor onszelf – wat ons allemaal gezond hield.

‘Godzijdank ben ik niet in Uruguay gebleven,’ zei mijn vader regelmatig, ‘want hier in Tarnogród kunnen we jullie laten opgroeien en tegelijkertijd ons geloof ten volle belijden.’

Mijn vader was heel succesvol geweest in zijn onderneming in Uruguay en had daar voldoende geld bij elkaar weten te sparen om een nieuw huis voor ons te laten bouwen, naast het huis van mijn grootvader van moederskant, Reb Yaakov, oftewel Yanchi, zoals hij liefkozend door de bewoners van ons stadje werd genoemd.

Hoewel mijn grootvader al een oudere man was, was hij nog steeds sterk en actief. Hij en zijn broer Issar waren zo breed gebouwd dat ze een bijnaam hadden: ‘de Kozakken’. De bewoners van ons stadje graptten dat ze met zijn tweeën een heel huis op hun schouders konden verplaatsen. Mijn grootvader was een *melammed* (leraar) op de plaatselijke cheider (religieuze basisschool) en ik leerde veel – alleen al door te luisteren naar zijn verhalen. Hij was weduwnaar en hoewel mijn moeder vaak voor hem kookte, zorgde hij heel goed voor zichzelf en zijn huis. Ik kan me de houten planken die hij buiten had neergelegd zodat we hem konden opzoeken zonder modder aan onze schoenen te krijgen nog goed herinneren; in die tijd bestond er nog geen beton.

Zelfs zonder al te veel extra's prezen we onszelf gelukkig vergeleken met de buren. Wij hadden namelijk twee luxes waar iedereen om ons benijdde: een buiten-wc en een kleine, eigen bron. Onze buren hadden toestemming gebruik te maken van die bron en we deelden het water met hen, dat we overigens alleen gebruikten om schoon te maken en onze kleren in te wassen. Voor drinkwater moesten we een eindje lopen, maar soms konden we het ons veroorloven het bij ons thuis te laten brengen, wat ons leven iets gemakkelijker maakte.

Ons huis was eenvoudig, zoals de meeste andere huizen in ons stadje, waar veel bewoners net zo arm waren als wij. Er stond een grote oven in het midden van een grote ruimte die de slaapkamer van mijn ouders scheidde van de eetkamer. In die oven werd gebakken en hij hield ons warm tijdens de koude winters. We hadden ook een apart fornuis om op te koken. Omdat er geen gas of elektriciteit was, was hout onze enige bron van energie. Elke dinsdag, op marktdag, werd het aangeleverd. Mijn vader had een overeenkomst met een boer die de boomstammen, op een boerenkar met paarden ervoor, voor een bepaald bedrag afleverde bij ons huis.

De rivier de Nitka ('Draad') lag vlak bij ons huis en we spoelden onze kleding erin omdat de bron niet genoeg water gaf voor al onze behoeften. Wonderlijk genoeg kwam onze was er altijd stralend schoon uit. Tegen de zomer wasten we ook af in de rivier, servies en bestek en pannen, en lieten we alles daarna op houten kisten drogen in de zon.

Omdat we nooit luxe hadden gekend, waren we gewend aan het leven op die manier, en daarbij wisten we dat onze ouders hard werkten om ons te voeden en te kleden. Ze deden hun best om ervoor te zorgen dat we gelukkig waren. Het was een gewoonte bij ons thuis om elke dag voor het ontbijt en voor het slapengaan te bidden. En na de maaltijd zeiden we altijd een dankgebed.

Ik genoot met volle teugen van het leven, verwachtte niet meer dan mijn dierbare ouders me konden geven en vergat de Almachtige nooit te danken voor alles wat we hadden.

Mijn favoriete bezigheid was spelen met de kiezels die langs de oevers en op de bodem van de Nitka lagen en ik werd er heel behendig in. Ik gooide er vier of vijf omhoog en ving ze dan allemaal weer op. Achter de rivier lagen maisvelden en boomgaarden. Ik hield ervan om over de smalle graspaadjes te lopen die om die maisvelden heen lagen. En het allermeeest hield ik van liggen onder de bomen en omhoogstaren naar de prachtige blauwe lucht. De bomen waren altijd mijn beste vrienden. Ik deed mijn huiswerk in hun schaduw en ze gaven me de creatieve inspiratie om gedichten te schrijven in het Pools of in het Jiddisj.

Elke zomer vertrokken we uit de ondraaglijke hitte naar de boomgaarden die we huurden. Op elk terrein stond een kleine hut in het midden en we namen eten, kookspullen, lakens en andere benodigdheden met ons mee. Wat waren we allemaal dol op de maaltijden die mama maakte op het fornuisje naast de hut. Wij kinderen sliepen vredig in de enorme tuin, hoewel onze ouders een waakzaam oog moesten houden op alles om te voorkomen dat het rijpe fruit werd gestolen. De frisse lucht gaf ons allemaal een gezonde eetlust, zodat we aan het einde van de zomer opgewekt en verfrist weer naar huis gingen.

Maar hoeveel ik ook van het leven buiten in de natuur hield, ik vond het nog fijner om thuis te komen en aan een nieuw schooljaar te beginnen, leergierig als ik was. Een klas hoger en alle nieuwe onderwerpen die daarbij hoorden, waren iets waarop ik me verheugde. Ik kon nooit begrijpen waarom sommige vriendinnen ernaar verlangden nooit meer naar school te hoeven. Ze beseften niet dat als ze eenmaal van school af waren, ze nooit meer terug konden. Omdat er geen geld was om me naar een orthodox joodse privéschool te sturen ging ik naar de openbare school, maar desondanks behield ik alle *mitswes* (geboden). Ik leerde de niet-joodse meisjes zelfs voor het eten te bidden.

Onze gemeenschap was heel hecht en we deelden alle vreugdevolle momenten, maar ook de verdrietige. Als iemand trouwde,

vierden we allemaal feest. Het maakte ons niets uit dat we altijd dezelfde jurk droegen, zolang we maar plezier hadden. We waren één grote, gelukkige familie met zijn allen, die samen met vrienden de vreugdes van het leven vierde. In mijn kindertijd was er nooit ook maar één niet-leuk moment.

Vreemde lessen op school

Ons geluk zou niet eeuwig duren. In 1936 werd de hele oogst in ons deel van het land door zware hagelstormen verwoest en kwam onze welvaart tot een abrupt einde. We leefden in moeilijke omstandigheden en er was niet altijd genoeg geld. Maar desondanks vrolijkten onze ouders ons altijd op en zeiden ze dat we moesten vertrouwen op Hasjem in de hemel. En ondertussen moesten we ervoor zorgen dat we heel lang met onze kleren deden.

Het verslechteren van de economische situatie in het land wakkerde beangstigende antisemitische gevoelens aan, die elke Joodse gemeenschap in Polen als een vloedgolf raakten. Tarnogród vormde geen uitzondering. In het begin maakte het echter niet veel verschil voor ons kinderen toen de stormen ons bijna berooid achterlieten. Wij leefden nog even vrolijk en gelukkig als eerst, omdat we te jong waren om ons zorgen te maken.

Hoewel we in een klein stadje woonden, waren er twee scholen. De school waar ik op zat heette Zajacowka. Het was een prachtig gebouw bij de rivier, omringd door tuinen en sportvelden. Af en toe hadden we een uitje naar de bossen van Majdan, vlakbij. Ik hield van die uitjes, omdat ik dan weg was uit ons overvolle huis en

een paar uur kon doorbrengen in de groene uitgestrektheid van het platteland waarvan ik hield.

's Winters skiede ik met mijn slee achter me aan naar school. Na de lessen speelden we in het winterse landschap. We hadden er eindeloos de tijd voor; de sneeuw smolt pas in de lente. Met de heldere maan aan de met sterren bezaaide blauwe hemel boven ons en het dikke tapijt van de glinsterende witte sneeuw op de bevroren grond onder ons klommen we elke avond een andere ongerepte heuvel op om aan de andere kant ervan vrolijk naar beneden te racen, met de koude avondlucht fluitend in onze oren. Vol energie kwamen we dan weer thuis, met gloeiende wangen en een gezonde trek in de warme maaltijden die onze moeders voor ons klaarmaakten.

Alles leek me toen zo heerlijk, zo mooi, en ik dacht dat alle mensen onze vrienden waren. Pas later beseftte ik hoe erg ik het mis had en hoe naïef ik was geweest.

Het duurde niet lang voordat wij Joodse leerlingen ons niet veilig meer voelden op weg naar en van school, en niet lang daarna werd ook de school zelf gevaarlijk voor Joodse kinderen.

Het was de gewoonte om op te staan als een leraar of lerares de klas binnenkwam en dan op zijn of haar bevel weer te gaan zitten. Op een dag was ik daar één seconde te laat mee. De leraar, een man die Smutek heette, kwam plotseling naar me toe en sloeg me zo hard met een liniaal dat ik bewusteloos raakte. Toen ik bijkwam, kon ik me niet herinneren wat er was gebeurd. In de pauze vertelden mijn vriendinnen me dat Smutek me bewusteloos had geslagen omdat ik niet snel genoeg ging zitten. Mijn leraar wist natuurlijk niet dat ik moe was en nog half in slaap omdat ik mijn bed moest delen met een of twee zusjes. Maar ik was leergierig en dus moest ik de beledigingen en het fysieke geweld slikken, ook al was het niet terecht.

Een van de leraren, Herr Weiss, waarschijnlijk een geboren Duitser, dreigde ons vaak met opmerkingen als: 'Wacht maar tot

de Duitsers komen.’ Omdat we niet begrepen wat hij bedoelde, zeiden we er niets over tegen onze ouders.

Hoeveel ik ook van leren hield, zelfs ik begon me al gauw ongemakkelijk te voelen over naar school gaan. Maar ik was altijd de stoere, en mijn ouders zeiden vaak dat ik eigenlijk een jongetje had moeten zijn – wat hun goed was uitgekomen, omdat ze maar één zoon hadden; mijn twee jaar oudere broer Yechiel Gershon.

Op een dag moesten alle Joodse jongens nablijven bij Herr Weiss. Hij ranselde ze allemaal af met zijn wandelstok, hoewel ze helemaal niets verkeerd hadden gedaan. Toen er een delegatie van bezorgde moeders naar zijn huis ging om hun beklag te doen, joeg hij hen weg met vernederende opmerkingen. Maar naar school gaan was verplicht, dus de jongens hadden geen andere keuze dan de lessen te blijven volgen.

Ik kan nog altijd het verdrietige gezicht van mijn moeder voor me zien op het moment dat ze ’s ochtends afscheid nam van haar zoon. We konden de leraar niet aangeven, omdat we ook bang waren voor de politie. Tot op de dag van vandaag glimlach ik nog beleefd naar iedere agent die ik zie. Ze zullen zich wel afvragen waarom ik zo ‘vriendelijk’ doe, want ondanks alles geloof ik nog steeds dat de politie ons, als we ons ‘gedragen’ en als we ‘dankbaar’ zijn, goedgezind is. Of ons in elk geval met rust zal laten.

Een andere leerschool

Maar de politie liet ons niet met rust. Elke dag werd het leven moeilijker voor de Joodse gemeenschap en werden de antisemitische daden gewoner.

Zo was er een oude Joodse man die bagels verkocht en elke ochtend zijn handeltje keurig in witte papieren servetten in een grote rieten mand pakte en daarmee naar het marktplein ging om ze daar uit te venten. Op een dag zag ik tot mijn ontzetting een breedgeschouderde politieagent alle bagels in de mand vertrappen met zijn vuile laarzen. Hij liep weg zonder enig teken van spijt; hij had zelfs een glimlach op zijn gezicht. Dat soort traumatische incidenten kwam steeds vaker voor terwijl de grote tragedie zich ontvouwde.

Het werd me algauw duidelijk dat er meer slechte mensen in de wereld waren dan goede en terwijl ik dingen zag die ik me nooit had kunnen indenken, veranderde ik van een vrolijk onbezorgd meisje in een ernstig kind. Ik moet in dat ene jaar een paar jaar ouder zijn geworden, omdat ik langzaam begon te beseffen hoe moeilijk onze situatie was geworden. Maar ik gedroeg me alsof alles normaal was, omdat we een fijn thuis hadden waar we geloofden wat onze ouders

zeiden. En omdat zij ons vertelden dat we ons niet ongerust hoefden te maken, pretendeerden we dat ook niet te zijn.

Het duurde niet lang of we waren heel erg arm. We konden het ons niet eens meer veroorloven om de zeer noodzakelijke donsdekens te kopen. De winters in Polen zijn heel streng en ons huis werd niet verwarmd, behalve als mijn moeder aan het koken was en de ijzige kou even uit de lucht was. Mijn ouders, vindingrijk als altijd, besloten dat we onze eigen donsdekens gingen maken. We zaten met zijn allen aan een grote tafel en haalden het zachte dons van de harde pennen van eenden- en ganzenveren. Na een paar sessies, die we allemaal heel gezellig vonden, hadden we genoeg pluimage voor een donsdeken. En hoewel mijn moeder geen goede naaister was, lukte het haar om hoezen te naaien, die we allemaal met veertjes hielpen vullen. Elke keer dat we een nieuwe donsdeken nodig hadden, herhaalde zich hetzelfde ritueel. En onze burens volgden ons voorbeeld; er waren in ons stadje maar heel weinig rijke mensen die het zich konden veroorloven een donsdeken te kopen.

Mijn ouders waren heel muzikaal en vaak zongen we tijdens het veren plukken. Soms droegen ze ons op om gedichten op te zeggen die we vanbuiten kenden; we wisten er zoveel dat we nooit eenzaam of verveeld raakten. En inmiddels voegden onze nieuwe donsdekens fysieke warmte en geborgenheid toe aan de lange, ijskoude Poolse winter. Het besef dat we ze allemaal met eigen handen hadden gemaakt gaf veel voldoening en we sliepen er nog lekkerder onder dan anders. Naast eten waren die donsdekens de meest essentiële items in ons huis.

Soms hoorde ik mijn ouders en vrienden van hen ongerust over wereldzaken praten, maar ik was te jong om het te begrijpen of er werkelijk in geïnteresseerd te zijn. Het waren grotemensendingen voor mij. Ik dacht toen dat ze mij niet aangingen en de enige zorg van mijn ouders was hoe ze aan genoeg kleding en eten voor ons grote gezin moesten komen.

De moeder van mijn vader, Rivka, was weduwe en opnieuw ge-

trouwd met een vriendelijke meneer, Moshe Brand. Ze woonden in een dorp ver weg dat Pysznica heette, vlak bij Nisko. Ze leken in goeden doen, want elke keer dat mijn vader hun een bezoek bracht, kwam hij thuis met heel veel klaargemaakt eten en geconserveerd vlees. Mijn oma had toen ze weduwe was als kok in een restaurant in Warschau gewerkt. Na haar hertrouwen stopte ze met werken, maar ze maakte heerlijke schotels en bakte prachtige taarten, die ze door vrienden aan ons liet afleveren. In die dagen leden we vaak honger, hoewel de oorlog nog niet was begonnen.

Omdat ik hard werkte, ook als kind al, had ik altijd een goede eetlust. Tot op de dag van vandaag herinner ik me dat we een opstel voor school moesten schrijven over ons favoriete onderwerp. Ik schreef over eten, waar iedereen om moest lachen.

Toen mijn oudste zus Balla op haar veertiende van school af ging – wat de gewoonte was in Polen – nodigde mijn grootmoeder haar uit om naar Pysznica te komen en ze betaalde voor haar een opleiding tot coupeuse. Nadat ze op haar achttiende haar opleiding had afgerond, begon ze een klein maar succesvol naaiatelier in Warschau.

Mijn ouders zeiden altijd dat ik, als ik van school kwam en stage had gelopen, ook naar Warschau kon om mijn grote zus te helpen. Ik was nieuwsgierig naar de grote stad en hield veel van Balla, maar hoewel ik veel bewondering voor haar had, had ik andere plannen. Ik wilde meer dan naaister worden, ik had andere capaciteiten en hoopte op de kans om verder te studeren. Ik hield meer van studeren dan van wat dan ook, elk nieuw onderwerp boeide me en ik streefde er altijd naar om de beste van mijn klas te worden. Mijn ouders waren daar heel tevreden over en ik kreeg vaak een extraatje, zoals een grote rode appel, waarvan ik volop genoot. Traktaties die meer geld kostten, konden ze zich eenvoudigweg niet veroorloven.

Altijd als er een onderwijsinspecteur werd verwacht op onze school moest ik vooraan zitten, vlak bij het hoofd van de school, meester Kierownik. Voor de inspecteur kwam, kreeg ik altijd een

nieuw uniform om die dag te dragen. Mijn eigen uniform was, hoewel altijd schoon, op sommige plekken gerepareerd en een beetje verschoten van de vele wasbeurten. Het was mijn laatste uniform, grijs met witte biesjes langs de zakken en een wit kraagje met kleine geborduurde bloemetjes op de punten.

De inspecteur testte onze kennis over allerlei onderwerpen door een reeks vragen te stellen. Ik wist ze altijd correct te beantwoorden, tot tevredenheid van het hoofd van de school, die me bij andere gelegenheden nauwelijks zag staan, soms groette hij niet eens terug als ik hem gedag zei. Mijn verschoten uniform was hem waarschijnlijk een doorn in het oog.

We leerden ook om buiten de klas ijverig te zijn; de school had geen conciërge en alle leerlingen, jongens en meisjes, moesten om de beurt de school vegen en ervoor zorgen dat alles schoon en opgeruimd was, met als resultaat dat alle scholieren leerden hun plek netjes achter te laten en we de school beschouwden als ons tweede thuis, we hielden er net zo van als van het huis waarin we woonden.

We leerden ook om zuinig te zijn. Op een groot bord dat boven het winkeltje met schoolspullen in het gebouw hing, stond: SPULDZIELNIA KREDYTU NIE UDZIELA! (HIER WORDT GEEN KREDIET GEGEVEN!) Zelfs al op jonge leeftijd leerden we de waarde van geld en de zelfdiscipline om niet meer uit te geven dan we hadden – een les die me goed van pas is gekomen in mijn leven, vooral in mijn kindertijd.

We woonden in een bomenrijke omgeving en in de buurt van ons huis stond een boom die *laska* heette. De bast liet gemakkelijk los en we maakten onze eigen telstokjes en fluitjes van de takken. Geld voor speelgoed was er niet.

In de schoolvakanties liep ik vaak naar een stadje dat Luchów Dolny heette, een wandeling van twee uur, waar mijn oom Abram woonde, de broer van mijn moeder. Hij deelde met zijn gezin een groot huis met zijn zwager Shimon en diens gezin. Beiden waren ze kleine boeren en ze hadden ook een kruidenierswinkel. Hoewel

ze vele jaren samenwoonden en de eetkamer met elkaar deelden, maakten ze nooit ruzie en woonden de oude ouders van mijn tante bij hen in.

Zo jong als ik was, beviel hun manier van leven me goed. Ik hield van het werk op de boerderij, vooral van het mais oogsten met een sikkel zoals dat toen nog ging, en aardappels rooien, waar ik heel bedreven in werd.

Mijn lievelingswerkje op de boerderij echter was de zorg voor de koeien, omdat ik dan alleen werd gelaten en alle liedjes die ik op school had geleerd luidkeels kon zingen. Dat kon ik namelijk niet in het bijzijn van andere mensen. Ik hield erg van zingen, maar anderen waardeerden mijn muzikale talenten niet erg. Dus kon ik me alleen in situaties waarin ik helemaal alleen was uit volle borst uiten. Ik gebruikte die zangsessies ook om mijn uitspraak van het Pools te oefenen.

Polen was pas sinds 1918 een eenheid en omdat mijn ouders tot ze allebei begin twintig waren zowel onder een Russisch als een Oostenrijk-Hongaars bewind hadden geleefd, spraken ze geen vloeiend Pools. Ik had destijds geen idee hoe cruciaal de taal op een dag zou zijn om mijn leven te redden.